

नातिवज्रया 'थःम्हं थःत लुइकाबलय्' मुक्तक दुनेया समाज

राजेन्द्रकुमार महर्जन^१

मूति

विश्व साहित्यया इतिहासय् थें हे नेपालभाषाया सिर्जनात्मक साहित्यिक इतिहासय् दकले पुलांगु साहित्य काव्य खः । नेपालभाषाया प्राचीन साहित्य धैगु प्राचीन म्ये खः । थुकी मध्ये नं नेपालभाषाकाव्यय् मुक्तक दकले लिपांगु न्हूगुविधा खः । मुक्तक कविकथं नांजाःम्ह नातिवज्रया सफू 'थःम्हं थःत लुइकाबलय्' पंचायतकालय् च्वयातःगु खः । उगु ईया समाजया अवस्था बारे कुलेगु थ्व शोधलेखया तातुना खः । थ्व शोधलेखं पंचायतकालय् नेपालभाषा, थ्वया साहित्ययात राज्यस्तरं यानातःगु विभेदकारी व्यवहार व उगु ईया अवस्थाया बारे थुइकेत ग्वहालि जुइ । अध्ययनया लागि पुस्तकालय स्रोतपाखें थीथी सफू मुंकाः मुक्तक काव्यया बारे व्याख्या विश्लेषण जूगु दु । थन मुक्तकया व्याख्या विश्लेषणयाय् समाजपरक समालोचना पद्धतियात नालातःगु दु । नापनापं पूर्वीय काव्यशास्त्रया संरचनागत सिद्धान्तया आधारय् मुक्तकया संरचनाया बारे नं कुलातःगु दु । पंचायतकाल इलय् नेपालभाषा व थ्वया साहित्ययात राज्यस्तरं कयातःगु विभेदकारी नीतिं ब्वलंकूगु तत्कालीन समाजया किपाः न्ह्यब्वयातःगु दु । पंचायती व्यवस्थाय् नेपालभाषा, थ्वया साहित्ययात न्ह्याक्व हे क्वत्यलातःसां छन्हु पक्का नं भाषा साहित्यया ख्यः चकनीगु ई वइतिनि धैगु आशा व विश्वास थुकी प्वंकातःगु दु । तर मुक्तक धयातःगु रचना धाःसा पूर्वीय काव्यशास्त्रया सिद्धान्तकथं संरचना पाय्छि मजू । उकिं थ्व सफुतीच्वंगु मुक्तकयात कविता जक धाय्त्वः, मुक्तक धाय्मत्वः ।

मूखँग्वः - चतुष्पदी, द्वन्दात्मक, प्रगतिशीलता, प्रगतिवादी, मुक्तक,

म्हसीका

विश्वया दककले पुलांगु साहित्यिक विधा काव्य खः । साहित्यया विकास काव्य सिर्जनां जूगु खः । साहित्यया सिर्जना जुइन्ह्यः पत्रवाङ्मय, ग्रन्थवाङ्मय नापनापं समाजयात माःगु कानुन, वासः, नीतिगत खँया रचनात्मक ग्रन्थयाप्रचलन नं खनेदु । थौंतक लुयावःगु मौलिक सिर्जना मध्ये प्राचीनकालया काव्य हे खनेदु ।

मल्लकालय् साहित्यया स्वंगू विधा (म्ये, बाखं व प्याखं)या विकास जूगु दुसा म्ये विधाया विकास दककले पुलां । ग्रीसकालीन नाटक, रोमकालीन नाटक फुक्क हे पद्य शैलीं च्वयातःगु खनेदु । नेपालभाषाया प्राचीन साहित्य धैगु हे प्राचीन म्ये खः । भजन, स्तुतिम्ये, बाखंम्ये, प्याखंम्ये प्राचीन म्येया विविध रूप खः । नेपालभाषाया प्राचीन काव्यया इतिहासय् थौंतक लुयावःकथं नेसं. ६९०या दशकय् च्वःगु म्ये दकले पुलांगु खनेदु । थ्व दशकपाखे खने दुगु म्ये (१.प्रनमति श्रीजुगपति... नेपालसंबत ६९२ स चिनातःगु, २. अमल

१. एमफील, पीएचडी पुचः २०७९।८०, Email: maharjanswaraj@gmail.com,

सहस्रनाम श्री बुगमलोक्येश्वर.... नेपालसंवत् ६९४स चोगामक्वाथ दंबले च्युंगु व ३. नेपाल संवत् ६९१या अपूर्ण म्ये । थ्व स्वपु म्ये यलया तिभय् (स्वम्ह जानाः) शासकपिं नरसिं देव, पुरन्दरसिंह देव, उद्धवसिंह देव (६८०-७१७)या विजययात्रा सम्बन्धी वीररसं जाःगु काव्य खः, तर थ्व म्येया सर्जकत धाःसा सीमदु (तमोट, नेसं. १११८, पृ. १७) । अथे हे दाफा भजनय् थौतक नं हाला वयाच्वंगु यँया महिन्द्र मल्ल(नेसं. ६८२-६९४)या नां न्ह्यथनातःगु न्हापांगु म्येकथं नालातःगु दु । उकिं महिन्द्र मल्लयात नेपालभाषाया न्हापांम्ह कवि वा आदिकवि नालेगु याः (तमोट, नेसं १११८, पृ. १७) । थ्वयां लिपा ख्वपया जुजु जगतज्योति मल्ल (नेसं ७३३-७५६), यलया जुजुसिद्धिनरसिंह मल्ल(नेसं ७३९-७८१), यलया हे जुजु श्रीनिवास मल्ल (नेसं ७४७-८०७), यँया जुजु प्रताप मल्ल (नेसं ७६१-७९४), ख्वपया जुजु जगतप्रकाश मल्ल (नेसं ७६४-७९३) व वया मन्त्री चन्द्रशेखर सिंह, ख्वपया जुजु सुमति जितामित्र मल्ल (नेसं ७(३(८१३), यँया लानी ऋद्धिलक्ष्मी (नेसं ८००-८०७), यलया लानी जयलक्ष्मी (नेसं ८०५-८२६), यँया लानी भुवनलक्ष्मी (नेसं ८०७-८२१), यँया लानी कुमुदिनी देवी (नेसं ८४२-८७७), ख्वपया जुजु रणजीत मल्ल(नेसं ८४२-८९०), रणजीतमल्लया लानी वृद्धिलक्ष्मी (नेसं ८४२-८९०), यँया जुजु जयप्रकाश मल्ल(नेसं ८५५-८९०), जयप्रकाश मल्लया लानी दयालक्ष्मी (नेसं ८५५-८९०), केशव उदास (नेसं ७२०-७३२), जगतकेशरी (नेसं ७९८) नापं मेमेपिं मल्ल जुजुपिं नं प्राचीन ईया कवि कवियित्रीपिं खनेदु ।

म्येपाखें शुरुवात जूगु नेपालभाषाया काव्य यात्रा महाकवि सिद्धिदास अमात्य (नेसं.९८७-१०५०), योगवीर सिंह (नेसं. १००६-१०६२) आदिपिन्सं साहित्यय् पुनर्जागरण हयाबिल । सिद्धिदासं सज्जनहृदयाभरण (नेसं. १०४०) च्वयाः नेपालभाषा काव्यय् दोहा (चौपाइया छुमां यानाबिल । अथे हे रागगजल कौवाली (नेसं १०४०) च्वयाः गजलय् ल्हाः तयाबिल ।

शाहकालय् भक्ति व स्तुतिगानया काव्य जक रचना जूगु खनेदु । राणाकालय् ला जेल दुने व जेलपिने नेपालभाषाया काव्यया बाः हे वःगु खनेदु । देसय् प्रजातन्त्र वय्धुंकाः नेपालभाषा काव्य साहित्यय् छगू न्हूगू सशक्त विधाकथं चीहाकःगु कविताया प्रचलन जुल । थ्व हे चीहाकःगु कविता हे मुक्तक खः । नेपालभाषा काव्यय् मुक्तकया शुरुवात कवि दुर्गालाल श्रेष्ठया 'पीजा (नेस.१०८७) सफूपाखें जुल । रेडियो नेपालं नेपालभाषायात पितनाहय् (नेसं. १०८५) धुंकाः दुर्गालालजुं थ्व काव्य पंचायतकालय् च्वःगु खनेदु । थ्वयां लिपा नातिवज्रया नां वइ । नातिवज्रया 'सुतिलः' (नेसं. १०९१) मुक्तक मुक्तक सफू मखुसां थुकी प्यपु-न्यापुति मुक्तक थें ज्वःगु चीहाकःगु कविता दुथ्याः । थ्वयांलिपा नातिवज्रया 'थःम्हं थःत लुइकाबलय्' (नेसं. ११०२) व 'जीवनया दुवातय्' (नेसं. १११३) यानाः निगू मुक्तक सफू पिदन । थौतक लुयावःकथं दुर्गालालया 'पीजा' (नेसं. १०८७) हे नेपालभाषा काव्यय् दकले न्हापां पिदंगु मुक्तक सफू खः । थुकिया फुक्क हे मुक्तक प्यंगू पादय् १६-१४ मात्राय् दु । नेसं. १०८०स पंचायत व्यवस्था शुरुवात जूगु खःसां नेस. १०८५स रेडियोनेपालं नेपालभाषा ज्याभूवः लिक्काः नेपालभाषा व थ्वया साहित्ययात राज्यस्तरं विभेदकारी नीति कासानिसें नेसं. ११००स बहुदलीय प्रजातन्त्र बहालि जुइन्ह्यःतकया ईयात पंचायतकालीनकथं नालातःगु दु (तुलाधर, ११२०,पृ. १०७) । थ्व इलय् मेमेपिं कविपिन्सं थें नातिवज्रं चीहाकःगु कविता व मुक्तक च्वःगु खनेदु ।

नेपालभाषा काव्यय् न्हूगु उपविधामुक्तकया संरचनागत सिद्धान्तया बारे थौतक दुयंक कुलातःगु खनेमदु । नेपालभाषा मुक्तक च्वमि नातिवज्रया मुक्तकय् खनेदुगु सामाजिक पक्ष व प्रवृत्तिया बारे नं थौतक सुनानं विश्लेषण यानातःगु खनेमदु । उकिं थ्व लेखय् क्वय् न्ह्यथनातःगु निगू न्ह्यसःया लिसः मालेगु कुतः जूगु दु

- (क) नातिवज्रया मुक्तक सफू 'थःम्हं थःत लुइकाबलय्' दुने च्वंगु मुक्तकय् खनेदुगु सामाजिक पक्ष व प्रवृत्ति गुज्वःगु दु ? (ख) नातिवज्रया मुक्तकया सैद्धान्तिक संरचनागत पक्ष गथे दु ? थ्व हे न्ह्यसःया लिसः मालेत निगू उद्देश्य पूर्वकेगु कुतः जूगु दु - (क) नातिवज्रया मुक्तक सफू 'थःम्हं थःत लुइकाबलय्'या मुक्तकय् खनेदुगु सामाजिक पक्ष व प्रवृत्तियाबारे कुलेगु व (ख) नातिवज्रया मुक्तक रचनाया सैद्धान्तिक संरचनागत पक्षयाबारे कुलेगु ।

अध्ययन विधि

थ्व शोधलेखयात माःगु सामग्री पुस्तकालयपाखें मुंकातःगु दु । प्राथमिक स्रोतकथं नातिवज्रया मुक्तक सफू 'थःम्हं थःत लुइकाबलय्' सफूयात बःकयातःगु दु । द्वितीयक स्रोतकथं नातिवज्रया मुक्तक सफू 'थःम्हं थःत लुइकाबलय्'या बारे च्वयातःगु समालोचनात्मक च्वसू व मुक्तकया बारे पत्रपत्रिकाय् पिदंगु समिक्षात्मक च्वसूयात आधार कयातःगु दु । थुकी नातिवज्रया मुक्तक सफू 'थःम्हं थःत लुइकाबलय्' (नेसं. ११०२)या मुक्तकबारे जक सैद्धान्तिक रुपं विश्लेषण जूगु दु । थ्व सफूया फुक्क मुक्तक नेसं. १०८५स रेडियो नेपालं नेपालभाषाया ज्याभूवः पितिना हय्थुंकाः ब्वलंगु परिवेशयात कयाः च्वयातःगु खनेदु । नेसं. १०८५ निसं ११० ९ तक पंचायतकालीन ई खः । थ्व हे इलय् च्वयातःगु मुक्तकया बारे थन कुलातःगु दु ।

सैद्धान्तिक अवधारणा

थुगु च्वसुती नातिवज्रया मुक्तकया समाजपरक समालोचना जूगु दु । नापनापं थन मुक्तक रचनाया संरचनात्मक सिद्धान्तया आधारय् नं विश्लेषण जूगु दु । समाजपरक समालोचना धाय्बलय् थ्व साहित्य रचना जूगु ईया समाजया अवस्थाययात कयाः विश्लेषण जुइगु खः । नातिवज्रजुं मुक्तक रचना याःगु ई पंचायतकालीन खयाः नं नेसं. १०८५स रेडियोनेपालं नेपालभाषाया ज्याभूवः व समाचार चीकेथुंकाः व पंचायतकालय् राज्यं नेपालभाषा व थ्वया साहित्ययात चरम दमन यानाच्वंगु परिवेशय् च्वयातःगु जुयाः उगु ईया नेपालभाषा व थ्वया साहित्य रचनाय् लाःगु प्रभावबारे थ्व च्वसुती कुलेगु ज्या जूगु दु ।

साहित्य रचना जूगु ईया समाजया बारे समालोचना याय्गु हे समाजपरक समालोचना खः । सामाजिक दृष्टिं साहित्यिक कृति व कृतिकारया अध्ययन, विश्लेषण व मूल्यांकन याइगु पद्धति समाजपरक समालोचना खः । अंग्रेजी Social Criticismया अनुवाद समाजपरक समालोचना खः । थ्व बहुमुखी व उपलब्धिपूर्ण प्रणाली खः । थुकिंसामाजिक सन्दर्भया आधारय् कृतिया विश्लेषण याइ । च्वमिं थःगु कृतिमार्फत समाजयात छु गुलि योगदान बिल वा बिइफत धैगु विश्लेषण याय्गु नं थुकिया उद्देश्य खः ।

इशाया १८ औं शदी इटालीया गियाम्बार्टिस्टा विकों ग्रीकया महाकवि होमरया महाकाव्य व मेमेगु कृतितय्गु समाज सापेक्ष विवेचना यासेलि समाजपरक समालोचना प्रणालीया छुमां जूगु खः । विकों होमरया कृतिया आधारय् ग्रीकया समाजयात कयाः अध्ययन न्ह्याकूगु खः । समालोचनायात समाजपरकतापाखे यंकेगु ज्याय् विद्वान टेनया भूमिका न्ह्यःने लाः । थ्व प्रणालीया विकास क्रमय् धाःसा २०औं शदीया स्वंगूगु दशकय् समाजपरक समालोचनाया मार्क्सवादी धाराया विकास जूगु खः । थुकिया विकास याःपिं मध्येकार्लमार्क्स, एङ्गल्स, प्लेखानोभ, लेनिन, म्याक्सिम गोर्कीया नां न्ह्यःने वइ । थुमिगु हे कुतलं समाजपरक समालोचनाया अवधारणां समाजय् हा काल (जोशी, नेसं.११४), पृ. xxxv)।

थ्व हे समाजपरक समालोचना पद्धतियात बःकयाः नातिवज्रया 'थःम्हं थःत लुइका बलय्' सफूया मुक्तकयात कुलेगु व मुक्कं सफुती खनेदुगु तात्कालीन समाजया अवस्था व अग्रगामी सोचया बारे थुगु च्वसुती विश्लेषण जूगु दु ।

मुक्तकया विश्लेषण

मुक्तक छु खः ?

नेपालभाषा साहित्यय् दकले लिपा दुहांवःगु काव्य विधा मध्ये दकले चीहाकःगु विधामुक्तक खः । हाइकु, रुवाई गजल नं काव्यया उपविधा खः । चीहाकःगु कविताया लघुतम रूप दुने लाइगु संक्षिप्त तर प्रभावकारी विधा थ्व मुक्तकया लेखन नेपालभाषा साहित्यय् उलि म्दु । तर नं साहित्यया मेमेगु काव्य थें हे मुक्तक नं थौकन्हय् लोकंह्वानाच्चंगु विधा मध्ये लाः । थ्व नेपालभाषाया जक मखु नेपाःया हे थःगु मौलिक विधा धाःसां मखु, आयातित खः । आयातित खयाः नं सशक्त जू । सशक्तगु थ्व विधाया थःगु हे पहः दु, संरचना दु । थन थीथी विद्वानपिन्सं व थीथी खँवःधुकुतिइ मुक्तकया बारे व मुक्तकयात कयाः परिभाषित यानातःगु दु ।

मुक्तकयात दकले न्हापां 'अग्निपुराणं' परिभाषित याःगु खनेदु । अग्निपुराणकथं 'हृदययात चमत्कृत याइगु रचना हे मुक्तक खः' । विद्वान अभिनव गुप्तां 'मेमेगु श्लोकनाप असम्बन्धित जुयाः स्वतन्त्र रूपं ब्वमिपिन्त रसास्वादन यायेफुगु रचना हे मुक्तक खः' धयातःगु दु । आचार्य दण्डीयाकथं 'छगू हे श्लोकं ब्वमिया हृदयय् चकत्कार ब्वलंकेगु क्षमता दुगु रचना हे मुक्तक खः' (संस्कृत भाषं-मुक्तकं श्लोक एवैकश्चमत्कारः क्षमः सताम्) । पूर्वीय काव्यशास्त्रय् कविताया वाह्य स्वरूपया आधारय् थीथी नां बियातःगु दु (नेपाल, २०८०) ।

नेपालभाषा काव्य परम्पराय् थौकन्हय् मुक्तकयात दकले लोकंहवाःगु व शक्तिशाली काव्यविधाकथं काइ (माली, नेसं ११२८, पृ. ५६) । थ्व छोक अर्थात चीहाः कवितासिबे भच्चा ताहाः जूसां सूत्रात्मक हे जुइ । वासुदेव त्रिपाठीयाकथं 'मुक्तक संक्षिप्त, मितव्ययी, चिकचाहाःगु व सूत्रात्मक भावकथन खः, नापं थुकी भावया विस्तार जुइमखु' धयातःगु दुसा रामप्रसाद ज्ञवालीं 'मुक्तकं करेन्टया भङ्काया अनुभूति जुइकथं चुइका अर्थात चीहाकःगु अभिव्यक्तिया रूपय् कवितात्मक शैलीं न्हयब्वइ सा, थ्व संवेदनाया उन्मुक्त अभिव्यञ्जना खः' धयातःगु दु । 'स्वतन्त्र व निरपेक्ष रूपय् कविताया लघुतम रूप, पूर्वीपर प्रसंगविना हे रसबोध याय्फुगु कविता हे मुक्तक खः' (एटम, विसं. २०७४, पृ. १८८) । मुक्तकया बाह्य स्वरूपकथं स्वयंबलय् थ्व छगू श्लोकया रचना खःसा आन्तरिकरूपं स्वयंबलय् तसकं शक्तिशाली भाव व करेन्टं थें हे भङ्का बिइगु क्षमता दुगु रचना खः । मुक्तकयात कथात्मक योजना म्दुगु स्फूर्तं वा फुटकर कविता नं धयातःगु दुसा थुकिं ब्वमिपिन्त छगू श्लोकं हे चमत्कृत याय्फु धयातःगु दु । नापं थः हे पूर्ण जुइगु चीहाकःगु काव्य रचनायात हे मुक्तक कविताकथं नालेफु । थुकथं दोहा-चौपाइ, सायरी, हाइकु, रुवाई आदि नं थ्व हे मुक्तक विधा दुने लाः । इरानी-फारसी च्वमि व गणितज्ञ उमर खैय्यामया रुवाईयात नं मुक्तक हे धाय्गु याः । उमर खैय्याम रुवाईया जन्मदाता खः ।

मुक्तकया संरचनागत व सैद्धान्तिक पक्ष

'मुक्तक' संस्कृत खँवः खः । स्वतन्त्र अर्थ लुइगु 'मुच्' धातुइ 'त्' प्रत्यय स्वानाः लूगु 'मुक्त' खँवलय् हानं 'क' प्रत्यय च्वनाः 'मुक्तक' खँवः जुल । थुकिया शाब्दिक अर्थ स्वतन्त्र रचना खः । थुकिया बारे स्पष्ट रूपं

पूर्वीय काव्यशास्त्रय् न्यथनातःगु दु । उकिं थुकियात मेमेगु सन्दर्भनाप स्वानाः सैद्धान्तिक व्याख्या व विश्लेषण यानाच्चने माःथें मच्चं । पूर्वीय काव्यशास्त्रय् बाह्य स्वरूपकथं कवितायात थीथी नां छुनातःगु दु । पूर्वीय जगतय् छगू श्लोकया रचनायात मुक्तक, निगू श्लोकया रचनायात सान्दानिक वा युग्म, स्वंगू श्लोकया रचनायात विशेषक वा निक्षेपक, चार श्लोकया रचनायात कलापक व न्यागू श्लोकया रचनायात कुलक धाइ ।

सामान्यतः परिभाषाकथं मुक्तक प्यंगूनिसें च्याइवःतक दइ धाःसां मूलतः मुक्तकया संरचना प्यइवः (चतुष्पदी) हे खः । अप्वःयानाः न्हापांगु व निगूगु इवलय् अन्त्यानुप्रासमय जुइगु, स्वंगूगु इवः स्वतन्त्र जुइगु व प्यंगूगु इवः हानं न्ह्यःने च्वंगु निगू इवलय् थें हे अन्त्यानुप्रासबद्ध जुइगु हे 'मुक्तक'या संरचनागत नियम खः । सूत्रात्मकरूपं स्वयंबलय् मुक्तकया न्हापांगु निइवःयात बब, स्वंगूगु स्वतन्त्र भ्वःयात b मानेयाय्गु चलन दुसा अनुप्रास ज्वःलाःगु प्यंगूगु इवःयात नं ब मानेयाय्गु चलन दु । उकिं थुकी aa, ba, ca, da, eaया सूत्र लागू जुइ । पूर्वीय काव्यशास्त्रकथं संरचनागत नियमय् थ्व सूत्रात्मक बन्धनय् च्वनाः मुक्तक च्वय्गु चलन दु ।

दुयंगु भावया सूत्रात्मक अभिव्यक्ति दःसा व अन्त्यानुप्रासया ल्याः मतःसे नं व कवितायात 'मुक्तक' धाय्गु चलन दु । अथेखःसां नं नेपालभाषा काव्य परम्पराय् व हे प्यइवः (चतुष्पदी)या संरचनाय् लाःसां मलाःसां कविता अनुभूतिया छगू ब्वाला, भावनाया मितव्ययी अभिव्यक्ति, सवेदनाया क्वातुगु प्रस्तुति व जीवनया विशिष्ट ईया निख्खारपन दुगु अभिव्यञ्जना हे मुक्तकया म्हसीका जुयाच्चंगु दु ।

नातिवज्रया म्हसीका

नेपालभाषा साहित्यय् छम्ह नांजाःम्ह व्यक्तित्व नातिवज्रया खास नां नातिवज्र वज्राचार्य खः । वय्कलं नातिवज्रया नामं साहित्य च्वयादी । नेसं. १०६१स येंया असं दगु बहालय् जन्म जुयादीम्ह नातिवज्रया मुक्कं स्वंगू सफू पिदंगु दु - सुतिलः (नेसं. १०९१), थम्हं थःत लुइकाबलय् (नेसं. ११०२), व जीवनया दुवातय् (नेसं. १११३) । थ्व स्वंगू सफू मध्ये सुतिलः कविता मुना खः, मेगु निगुलिं मुक्तक मुना खः (च्विमियाकथं) । थ्व स्वंगू सफू बाहेक नेपालभाषा काव्य ख्यलय् नातिवज्रया आपालं फुटकर मुक्तक थीथी पत्रपत्रिकाय् पिदंगु खनेदु । सुतिलः कविता सफू पिकाय्धुंकाः जीवनपर्यन्त मुक्तक साहित्यय् थःत पानावंम्ह नेपालभाषाया छम्हयांछम्ह जक मुक्तक कवि नातिवज्र खः । वय्कःया याकः च्वसाय् नेवाः म्येया सीडी 'तय्जु' पिदंगु दु । असं दगु बहालय् सफू-धुकू नांगु सफू पसलय् वक्वसित नेपालभाषा व साहित्यया च्यूताः तयाः सकलसित नेपालभाषाया सेवा याय्त हःपाः बियाच्चनीम्ह नातिवज्र जिवांकाः छि नेपालभाषाया निरितिं थःत पानावंम्ह व्यक्तित्व खः ।

'थःम्हं थःत लुइकाबलय्' सफूया म्हसीका

नातिवज्रया निगू मुक्तक मुना सफू मध्ये 'थःम्हं थःत लुइकाबलय्' सफू नेसं. ११०२ श्रीपञ्चमीखुन्हु पिदंगु खः । थ्व सफू नातिवज्रया निगूगु सफू खःसा मुक्तक मुनाकथं न्हापांगु खः । पंचायतकालय् नेपालभाषाया पत्रपत्रिका व सफू पिकाय्त नं प्रशासन खनाः ग्यानाः जुइमाःगु इलय् विसं. २०३९ सालं पिदंगु थ्व सफुतिइ मुक्कं ४४ पु मुक्तक दु । थ्व सफूया साइज नं मुक्तकया साइज थें हे चीधं ।

‘थःम्हं थःत लुइका बलय्’ दुनेया समाज

काव्यशास्त्रया संरचनागत सिद्धान्तकथं नातिवज्रया ‘थःम्हं थःत लुइकाबलय्’ सफुती दुगु गुगु नं कवितायात मुक्तक धाय्मछिं । फुक्कं चीहाकःगु कविता जक खः । थुकियात कवि स्वयं हे कविता धयातःगु दु । अले थ्व सफूया भूमिका च्वयादीम्ह पूर्ण वैद्यं नं कविता हे धाःगु दु, मुक्तक मधाः । उकिं कवि स्वयं व नेपालभाषाया आधुनिक कवि पूर्ण वैद्यं हे ‘कविता’ धकाः संबोधन याःगु थ्व सफूया कविता हाकःया हिसाबं चिचीहाकः । पूर्ण वैद्यया हे शब्द -‘वया कविताय् थ्व हे धाःया हिइ दु, स्याः दु । उकिं हे खइ, नातिया कविता लुफिं हाइबले आयाः धाय्ति हे चीहाकः ।’ थथे चीहाकःगु कवितायात नेपालभाषा काव्यय् मुक्तक धाय्गु चलन दु । थुकथं थ्व च्वसुती नं मुक्तककथं हे स्वःगु दु । मुक्तकय् खनेदुगु समाजयात कुलातःगु दु ।

सामाजिक चित्रण

सीसां म्वाःपिं बूसां म्वाःपिं

खः जिगु जःखः च्वपिं

म्वानाच्चंतलय् न्हाय्कं स्वयूत

मदय्क मगाना च्वपिं ।

(नातिवज्र, नेसं.११०२ पृ. २)

यचुगु न्हाय्कनय् बांलाकूगु ख्वालं

निर्मल पुखुली किचः खनी ।

थःगु क्वथाय् खना च्वंम्ह थः

मनूया पुचलय् तना च्वनी ।

(नातिवज्र, नेसं.११०२ पृ. ४)

मनूतयूगु स्वार्थी व व्यक्तिवादी प्रवृत्तिया चित्रण थुकी दु । मनूत केवल न्हाय्कं स्वयूत जक ज्या वःगु अभिव्यक्ति दु । नातिवज्रया थ्व निपु मुक्तकय् पंचायतकालीन समाजया चित्रण दु, गुगु इलय् मनूतयूत च्वयूगु, न्ववायूगु स्वतन्त्रता मदु, उगु इलय् मनूत थःथःगु स्वार्थय् जक ब्वाँय् जुइगु । राज्यपाखें तसकं ऋर दमण याइगु व थः जनताप्रति राज्यया छुं दायित्व मदुगु उगु ईया चित्रण थुकी दु ।

जीवनया चित्रण

मन ला जिगु तफूवः स्वां

नुगःजिगु तःसि खः

त्वानाः म्वायूगु खेलुइताः थें

चिकमन्दः जीवन खः ।

(नातिवज्र, नेसं.११०२ पृ. ५)

थ्व कविताय् जीवन संघर्ष खः धैगु कविया स्वीकारोक्ति दु । जीवन अजर-अमर खः धैगु दसि क्यनातःगु दु । जीवनयात स्वन्तिया चिकमन्दःनाप तुलना यानातःगु दु । खेलुइताः च्यानाः नं मेपिन्त जः बियाच्वनी थें जीवनय् मेपिनिगु लागि छुं ज्याखें याःसा व न्ह्याबले नं ल्यनाच्वनी । थुकी च्वमिं जीवनयात नेवाःतयूगु

संस्कार संस्कृति स्वन्तिनाप तुलना यानातःगु दु । स्वां थें महत्वपूर्ण व बांलाःगु मनूया जीवनयात सार्थक याय्फुसा व हे जीवन चिकमन्दःथें अजरअमर नं जुइ । कवियाके जीवनयात स्वयगु मेगु नं दृष्टिविन्दु क्वय्या अभिव्यक्तिइ खनेदु ।

जि जिमांया लखंलख वंम्ह काय्
छुयाय् थौं च्यासः वंगु बालगरी साइकल स्वयाःनं
जिगु कमाइ भतीचा । (नातिवज्र, नेसं.११०२ पृ.८)

जीवन मूल्यवान खयाःनं मनुखं कमे याइगु निगःप्यंगः धेबा जक हे खः । मनूतयगु हिचःतिया मू गुलि दंक बजारय् मी मालाच्चन धैगु यथार्थ किपाः थ्व मुक्तकय् न्ह्यब्वयातःगु दु । नापं थ्व मुक्तकय् थौं स्वयां ४२ दै न्ह्यः न्हिच्छ ज्यासनाया कमाइ नं बालगरी साइकल न्याय्त नं थाकुगु अवस्थाय् समाज न्ह्यानाच्चंगु प्रस्ट यानातःगु दु ।

व्यवस्थाया चित्रण

इमूतयगु बाखं कनाच्चना थौं
धँय् कुसि व पतित दुथाय् । (नातिवज्र, नेसं. ११०२ पृ. ११)

कर्पिन्त तिसियाः थः जक प्वत्थाक्क व प्वाःजाय्क नईपनिगु व्यक्तिवादी जमानाय् इमूतय् थें मंकाः मुनाः ज्यासनीपिं मदु । तर कविं व हे मंकाः ज्याया बारे सकसितं थुइकाच्चंगु नं बेकार थें जुयाच्चंगु अवस्था दु । व्यक्तिवादी समाजय् समाजवादया अभ्यासया खँया छुं अर्थ मदुगु यथार्थ कविं न्ह्यब्वयातःगु दु । धँय् कुसितय्सं थें श्रमशोषण याइगु अवस्था न्ह्यब्वयातःगु दु । कर्पिन्तजक जोते यानाः थः सुम्क च्वनाः ज्यापु-ज्यामितय्त तिसिया नईपिं दुगु अवस्थाया चित्रण यानातःगु दु । देसय् शोषक व सामन्ततय्गु बोलवाला दुगु सामाजिक ईया किपाः कविं थःगु सिर्जनाय् ब्वयातःगु दु ।

प्रगतिशीलता

सुं नं सुं थन छुं हे मखुनि
छुं हे छुं थन जूगु मदुनि ।
सुं नं वै तिनि छुं नं ज्वी तिनि
थनया ख्वाःपाः हिली तिनि । (नातिवज्र, नेसं.११०२ पृ. १८)

प्रगतिशीलता अर्थ म्हिगःसिबे थौं, थौंसिबे कन्हय् प्रगति जुइगु वा बांलाना वनीगु खः । अलय् प्रगतिशीलता धैगु अर्थ देश, समाज वा व्यवस्थाया छुं नं पक्षय् सकारात्मक परिवर्तन जुइगु खः । थथे म्हिगःसिबे थौं, थौंसिबे कन्हय् सकारात्मक परिवर्तन जुइगु आशाकथं थःगु क्रियाकलाप केन्द्रत जुइगु धारणा प्रगतिशील बिचाः खः । थौं छुं मजूसां कन्हय् पक्का नं सकारात्मक ह्यूपाः वइतिनि धैगु आशा व विश्वास याय्गु, सकारात्मक ह्यूपाःया लागि मद्दिक कुतः याय्त हारय् मचाय्गु बिचाः हे प्रगतिशील बिचाः खः । समाजय् छुं नं ज्या छक्कलं जुइमखु । छुं ज्या जुलकि उकिया प्रतिक्रिया बुलुहुं खनेदइ । थ्व हे शाश्वत सत्ययात कविं थ्व कविताय् व्यक्त यानातःगु दु ।

प्रगतिवादी चित्रण

लः जि छफुति जूसां

थौया फिसलय्

जीवन दत्तले खुसि नाप लाय्फु ।

(नातिवज्र, नेसं.११०२ पृ. ३३)

लःया अर्थ जीवन खः धैगु कविया क्वातुगु मान्यता थ्व कविताय् अभिव्यक्त जुयाच्चंगु दु । उकिं जीवनया अर्थ न्ह्याय्गु नं खः । लः न्ह्यानाच्चनी । फिसः थुज्वःगु नीर्जन थासय् नं लः न्ह्याय्फु । थ्व यथार्थ खः । जीवनया यथार्थ नं थ्व हे खः । थ्व धारणा प्रगतिवादी मान्यता खः । देशय् पंचायती व्यवस्था कविया भाषा व साहित्ययात क्वत्यालातःगु ईया प्रतीककथं थन फिसःयात न्ह्यब्वयातःगु दुसा व हे व्यवस्था दुने नं मांभाय् व थ्वया साहित्ययात च्वन्ह्याकेत मद्दिक न्ह्याय्फत धाःसा छन्दु ला थ्व भाय्यात स्वतन्त्रता गथे चूमलाइ धैगु धारणा थन खनेदु । थ्व हे प्रगतिवादी चित्रण खः ।

संस्कारया चित्रण

थौं नं मनू न्याये दनि

म्यू दनि मानव-सभ्यताया नामय् ।

अजनं थन कारोवार दनि ।

(नातिवज्र, नेसं.११०२ पृ.४)

समाजय् छगू संस्कार व संस्कृतिया नामय् मनूयात वस्तु थें न्याय्मीगु चलन ब्वलनाच्चंगु दु । खासयानाः देशय् प्रजातन्त्र बहाली जुयाः नं निरंकुश पंचायती व्यवस्था लागु याःसां सामन्ती संस्कार, मनूयात पशुयात थें याइगु व्यवहार, पशु वा वस्तुयात थें भाः क्वःछिनाः कारोवार याइगु अवस्था दु । कविं थःगु कविताय् व हे अवस्थायात पिब्वयातःगु दु । पश्चिम नेपाःया कमलरी प्रथा, हलि प्रथा नापनाप चाकरी व चाप्लुसि याइपिन्त राज्यं सम्मान याइगु व्यवस्थाया चित्रण थुगु कविता सिर्जनाया ईया प्रतिनिधि घटना जक खः । मानव सभ्यताया नामय् माधीया इलय् कमलरीत न्याय् मीगु ज्यायात नं छूट बीगु चलनयात कविं व्यंग्य यानातःगु दु । विशेष यानाः नेवाःतय्सं थःगु भासं साहित्य च्वय्गु तक नं आपराधिक ज्याकथं राज्यं क्वत्यलीगु अवस्था व समाजय् मनिंगु मभिगु अमानवीय ज्यायात विरोध याय्गु नं सजाय्या भागिदार जुइमालीगु अवस्थाया चित्रण थन जूगु दु । कवितापाखें थज्वःगु सामाजिक विकृतिया विरोधय् सः तयाः जूमह कवि नातिवज्रया कवितां उगु ईया सामाजिक परिवेशया किपाःउलातःगु दु ।

जीवनप्रति दृष्टिकोण

भंगःया पपू जिगु नुगलय् छुतकि

जि आकाशय् तनी ।

तर, आकाशय् जक ब्वया जुलकि

जि मनू जिगु परिभाषा हे तनी ।

(नातिवज्र, नेसं.११०२ पृ. १५)

मनू धरती जन्म जुइ, ब्वलनी, नइ, त्वनी ज्याथःजिथी जुइ । जीवन फुइ । तर भंगःपंक्षी धरती आकासय् ब्वयाजुजुं जीवन फुइ । मनूतय् आधार हे जमीन खःसा भंगःपंक्षीतय् आधार जमीन व आकास नितां खः । इमिगु दथ्वी पाःगु हे जमीन व आकास खः । उकिं मनुखं जमीन त्वःते मज्यूसुा भंगःपंक्षी आकास त्वःते फेमखु । मनुखं पपू छुनाः आकासय् ब्वयाजुलकि वयागु अस्तित्व तनी । व भंगः जुइमज्यु । भंगःपंक्षीया ज्या वं याय् फइमखु । वयागु ज्या ब्वयगु मखु । मनुखं थःगु धरातल त्वःतल धाःसा वं तुतिं चुइगु थाय् नं दइमखु । उकिं सुनानं पपू छुनाबिल धाय्वं आकासय् ब्वय् मज्यु । मनूया पहिचान, मनूया अस्तित्व ल्यंकातयगु खःसा थःगु भूमियात त्वःते मज्यु, थःगु नैतिक धरातल, थःगु धर्म-संस्कार-संस्कृति त्वःते मज्यु धैगु सन्देश बियाच्वंगु दु । जीवनयात स्वयगु दृष्टिकोण कविं थ्व कविताय् न्हयब्वयातःगु दु ।

आकाश न्ह्याक्व तःधने ब्यु

न्ह्याक्व चकने ब्यु जितः ज्या ख्यलय् म्दु ।

जिगु धरती जि थः हे चमकंतले

जि, जिगु छुं म्दु ।

(नातिवज्र, नेसं.११०२ पृ. १६)

जीवनया अर्थ धरतीइ मनू जन्म जुइगु जक मखु । मनूया जीवन चलायमान जूसीतिनि वयात धात्थेया मनू धाय्ल्वइ । धरती व आकासया आकार न्ह्याक्व तःधंजूसी व थासय् मनुखं छुं याय् मफुसा मनूतय् उकिया छुं ज्या वइ मखु । अले व थाय्, धर्ती व आकासयात हे मनूया नं छुं अर्थ म्दु । थ्व जमीनय् मनुखं मेहनत व परिश्रम यानाः छुं उत्पादनमूखि ज्या यानाः थःमहं थःत लहीमाः । थ्व धरती सिंचित याय्फःसातिनि मनूया जीवन न्ह्याइ । मखुसा नय्त्वने मखनाः सी । उलिजक मखु मनुखं बांलाःगु ज्या याःसा जक वयागु यश जगतय् न्यनावनी । वयागु नां थ्व भुगोलय् न्यनावनी । मनू जुयाः जन्म जुयाः थ्व समाज, थ्व देय्या लागि थःमहं छुं हे मयाय्गु खःसा वया छुं अर्थ म्दु । थुज्वःगु जीवन दर्शन कविंप्वंकातःगु दु । जीवनयात स्वयगु दृष्टिविन्दु बांलाक हे न्हयब्वयातःगु दु ।

‘थःमहं थःत लुइका बलय्’ मुक्तकया सैद्धान्तिक संरचना

पूर्वीय काव्यशास्त्रकथं मुक्तक धाय्बलय् चतुष्पदी (प्यइवः) संरचनाय् जुइमाः । संरचनागत नियमकथं मुक्तकया न्हापांगु व निगूगु इवल्य् अन्त्यानुप्रास पाय्छि जुइमाः । स्वंगूगु भ्वलय् कौतुहलता व प्यंगूगु भ्वलय् हानं न्हापांगु व निगूगु इवःया अन्त्यानुप्रासनाप ज्वःलाय्माः । अर्थात मुक्तक बब, दब, अब, मबया संरचनाय् जुइमाः । मुक्तकया सैद्धान्तिक संरचनाया नियम थ्व हे खः । तर च्वय् न्हयथनातःगु छुं नं कविता पूर्वीय काव्यशास्त्रकथं मुक्तकया थ्व संरचनागत नियमय् च्वनाः चिनातःगु म्दु । नापं थुगु सफूया गुगु नं कविता चतुष्पदी (प्यइवः) संरचनाय् नं म्दु । उकिं नातिवज्रया ‘थःमहं थःत लुइका बलय्’ सफू दुनेया छुं नं कविता मुक्तक धाय्मल्वः । थुगु सफूया फुक्क कवितायात मुक्तक धयातःसां मुक्तकया सैद्धान्तिक संरचनाकथं ‘कविता’ जक खः ।

लिच्वः

विश्वया दकले पुलांगु साहित्यिक विधा काव्य खःसा नेपालभाषाया नं दकले पुलांगु विधा काव्य हे खः । प्राचिनकालय् ताताःहाकः काव्य नाटक, बाखं म्ये, भजन म्ये व म्ये चिनेगु क्रमं शुरु जूगु नेपालभाषाया

काव्यिक यात्रा आधुनिक ईतक थ्यंबलय् चीहाकय्क, म्हो खँवः जक मखु, म्हो जक आखःग्वलं छपु पूर्वंगु कविता च्वयूगु चलन वल । विश्व साहित्यया प्रवाहकथं नेपालभाषाय् नं थुकिया प्रभाव लात । चिहाकलं अभिव्यक्त जुइगु साहित्यया विधा ल्ययूगु इवल्यु काव्यकारपिन्सं सशक्त तर म्हो खँग्वलं च्वयूगु यात । चतुष्पदी संरचनागत नियमय् च्वनाः मुक्तक च्वयाहल । नापं चतुष्पदी संरचनायात हाचां गायाः नं कविता क्वचाय्केगु मुक्तक विधा ल्यल । नेपालभाषा काव्य ख्यलय् सिद्धिदास अमात्यया 'सज्जन हृदयाभरण'या दोहा-चौपाइ, केदारमान व्यथितया 'छ्वास'या सनेट, दुर्गालालया 'पीजा'या मुक्तक थुकिया दसु खः ।

म्होजक खँग्वलं थःगु अभिव्यक्तियात पूर्णता बीगु काव्यया उपविधा 'मुक्तक' च्वमिकथं बिस्कं म्हसीका दुम्ह नातिवज्रया सफू 'थःम्हं थःत लुइकाबलय्' दुने पंचायतकालय् थःम्हं भोगेयाःगु भाषिक दमन व अत्याचारया किपाः दु । थ्व व्यवस्थाप्रति तीव्र असन्तुस्ति दु, विद्रोहया सः दु । वर्तमान परिवेशय् जक लिक्नुनाच्चनेगु मखु, थौंया परिवेशसिबें न्ह्याःवनेमाःगु भावनासहितया प्रगतिशीलचेत दु । तत्कालीन समाजया किपा ब्वयातःगु दु, गुगु समाजयात हीकेमाःगु अभिव्यक्ति नं दु । मनू अमर प्राणी मखु, छन्हु थ्व धर्ती त्वःताः वनेमानिगु नश्वर शरीरयात अमर यायूगु खःसा देस व समाजया लागि न्ह्यथनेबहःगु ज्याखँय् जीवनपाय्माः धैगु अभिव्यक्ति दु । जीवनयात स्वयूगु मिखा दु । थःगु मादेय् व मांभाय्प्रति अगाध मतिना दु । नेवाःतयूगु उकिसनं नेपाःया संस्कार-संस्कृति दु । चीहाकःगु कबिताय् नं ताहाकःगु अभिव्यक्ति दु । तर कवितायात मुक्कं मुक्तक धाय्त मुक्तकया पूर्वीय शास्त्रीय सैद्धान्तिक व संरचनागत नियमया ल्याखं पाय्छि मद्दु । मुक्तक सिर्जना याय्त सैद्धान्तिक संरचनागत नियमय् च्वने हे माः । उकिं थ्व सफूया मुक्तक धयातःगु कविता मुक्तक मखु, कविता हे जक खः ।

लिधंसा

- अमात्य, सिद्धिदास. (नेसं. १०९१).सज्जन हृदयाभरण. वैकुण्ठप्रसाद लाकौल ।
 एटम, नेत्र. (विसं.२०७४).संक्षिप्त साहित्यिक शब्दकोश. नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
 जोशी, राजनलाल (रास). (नेसं. ११४०). सिद्धिदास महाजुया साहित्यय् प्रगतिशीलता, सिद्धिमाः सिद्धिदास महाजुया कृति मुना (ओमकारेश्वर श्रेष्ठ (सम्पा.)). नेपालभाषा केन्द्रिय विभाग ।
 तमोट, काशिनाथ. (नेसं. १०८८).नेपालभाषा साहित्यया ध्वःकिया. नसना पब्लिकेशन ।
 तुलाधर, प्रेमशान्ति. (नेसं. ११२०).नेपालभाषा साहित्यया इतिहास. नेपालभाषा एकेदमी ।
 नातिवज्र. (नेसं. १०९१).सुतिलः. अम्रित तुलाधर ।
 नातिवज्र. (नेसं। ११०२).थःम्हं थःत लुइकाबलय्. सफूधुकू ।
 नातिवज्र. (नेसं. १११३).जीवनया दुवातय्. सफूधुकू ।
 नेपाल, देवी. (विस.२०८०).मुक्तक के हो र कसरी लेखिन्छ ? साहित्यपोष्ट. [https://sahityapost.com/%20top-news/26289/Accessed-Ashad 3, Sunday 01:33](https://sahityapost.com/%20top-news/26289/Accessed-Ashad%203,%20Sunday%2001%3A33)
 व्यथित, केदारमान. (नेसं. ११०८).छ्वास. नेपालभाषा परिषद ।
 माली, इन्द्र. (नेसं ११२८). मुक्तक छगू अध्ययन.थःगु कसिः थःगु दापू। नेपालभाषा एकेडेमी ।
 श्रेष्ठ, दुर्गालाल. (नेसं. १०८७). पीजा. भीमप्रसाद श्रेष्ठ ।